

TIẾP XÚC VÀ ẢNH HƯỞNG VĂN HOÁ GIỮA CHÂU ÂU VÀ BẮC MỸ

TS. Văn Ngọc Thành
Ths. Trịnh Nam Giang
Đại học Sư phạm Hà Nội

Từ lâu, châu Âu và Bắc Mỹ đã được xem là hai phần trọng yếu, không thể thiếu được của một nền văn minh tiêu biểu nhất cho thế giới hiện đại, đó là nền văn minh phương Tây. Mặc dù là hai phần có địa vị tương đương nhau, nhưng cho đến nay, khi đề cập đến một số vấn đề lịch sử - văn hóa, người ta lại rất khó tách rời châu Âu và Bắc Mỹ. Có lẽ điều đó xuất phát từ những duyên nợ sâu sắc kéo dài hàng thế kỉ của hai khu vực này. Một trong những duyên nợ luôn luôn được nhắc đến đó là ảnh hưởng qua lại về mặt văn hóa hết sức đậm nét giữa các quốc gia Âu - Mỹ.

Trên thực tế, sự tiếp xúc và ảnh hưởng văn hóa giữa châu Âu và Bắc Mỹ không còn là vấn đề mới mẻ đối với giới nghiên cứu lịch sử, văn hóa. Ở nước Mỹ, ảnh hưởng văn hóa qua lại giữa Mỹ và các quốc gia khác trên thế giới, trong đó có các quốc gia châu Âu, thậm chí đã trở thành đề tài để chuyên sâu nghiên cứu hết sức sôi nổi. Giáo sư sử học Đại học Texas ở Austin Richard Pells, chuyên gia về văn hóa và điện ảnh Mỹ thế kỉ XX, đã từng trực tiếp bày tỏ sự quan tâm sâu sắc đến ảnh hưởng của văn hóa đại chúng Mỹ trên thế giới cũng như những ảnh hưởng

đang tiếp diễn của văn hóa nước ngoài đối với nước Mỹ¹. Bản thân ông đã có khá nhiều công trình, bài viết nghiên cứu so sánh về văn hóa châu Âu và nước Mỹ rất có giá trị, tiêu biểu như cuốn *“Not Like Us: How Europeans have Loved, Hated, and Transformed American Culture since World War II”* (Basic Books, 1997). Ở châu Âu, việc nghiên cứu về những tương đồng, khác biệt cũng như những ảnh hưởng văn hóa giữa châu Âu và nước Mỹ, đặc biệt là quá trình “Mỹ hóa” (Americanization), cũng rất được quan tâm, bởi nó có liên quan mật thiết đến vị trí và vai trò của châu Âu trong một thế giới mà cực Mỹ đang tạm thời thao túng cũng như nó góp phần định hình thêm cho chính sách văn hóa của Liên minh Châu Âu... Tuy được quan tâm nghiên cứu rộng rãi như vậy, song theo nhận định của chúng tôi, vấn đề tiếp xúc, ảnh hưởng văn hóa giữa châu Âu và Bắc Mỹ vẫn chưa thực sự được thể hiện một cách hệ thống và đầy đủ. Thật khó tìm thấy một công trình, bài viết nào giúp chúng ta định hình một cách toàn diện, rõ nét về mối duyên nợ văn hóa Âu - Mỹ. Do vậy, trong phạm vi bài viết ngắn này, chúng

¹ <http://www.rediff.com/movies/2006/sep/04pells.htm>

tôi mong muốn đem lại một cái nhìn tuy khái quát, song tương đối toàn diện, hệ thống hơn về những ảnh hưởng văn hóa hai chiều giữa châu Âu và Bắc Mỹ.

Trước hết, với quan điểm xem Tây Âu và nước Mỹ là hai đại diện tiêu biểu cho châu Âu và Bắc Mỹ trên nhiều phương diện, dưới đây, chúng tôi chủ yếu đề cập và làm rõ những ảnh hưởng văn hóa đa chiều giữa các nước Tây Âu và nước Mỹ. Về thực chất, những khúc đoạn quan trọng nhất, những phương diện đa dạng, hấp dẫn và phức tạp nhất trong quá trình tiếp xúc, ảnh hưởng văn hóa giữa châu Âu và Bắc Mỹ đều được thể hiện tương đối trọn vẹn, đầy đủ trong mối quan hệ văn hóa Tây Âu - nước Mỹ. Bắc Mỹ bao gồm cả Canada và nước Mỹ, song người ta luôn cho rằng về mặt văn hóa, Canada có quá nhiều nét tương đồng với châu Âu và vì thế việc xem xét một chiều ảnh hưởng ngược lại trong trường hợp Canada thật là hạn chế. Cũng tương tự như vậy, Đông Âu lại có quá nhiều điểm khác biệt về văn hóa ngay cả đối với các nước Tây Âu huống chi là đối với Bắc Mỹ, vì thế sẽ thật là khó khăn nếu chúng ta muốn tìm ra những ảnh hưởng đa chiều Âu - Mỹ. Nói cách khác, muốn tìm hiểu một mối quan hệ văn hóa Âu - Mỹ đầy góc cạnh, chúng ta không thể không tập trung vào hai bộ phận chính của các chủ thể mối quan hệ này đó là Tây Âu và nước Mỹ. Lịch sử cũng đã chứng minh mỗi duyên nợ văn hóa Tây Âu - nước Mỹ đã kéo dài hàng mấy thế kỉ và luôn luôn biểu hiện tính hai chiều với những

sắc thái đa dạng: lúc đón nhận hào hứng, say mê, khi lại chối bỏ, phủ phàng; lúc rập khuôn, lúc lại liên tục biến đổi... Bản thân đặc điểm này đã khiến mối quan hệ Âu - Mỹ cũng hấp dẫn, đáng say mê, theo đuổi biết bao!

Để có thể hiểu rõ hơn sự tiếp xúc, ảnh hưởng văn hóa Âu - Mỹ, chúng ta không thể không phác ra diện mạo chung của mỗi nền văn hóa, nói cách khác là trả lời ngắn gọn cho câu hỏi: Thế nào là văn hóa châu Âu? Thế nào là văn hóa Mỹ? Thật khó để trả lời thỏa đáng những câu hỏi này trong giới hạn của một vài câu chữ. Đối với châu Âu, việc xác định sự tồn tại và diện mạo của một nền văn hóa châu Âu cũng khó như là việc hoạch định một chính sách thống nhất văn hóa châu Âu của Liên minh Châu Âu vậy. Chúng ta chỉ có thể hiểu sâu sắc văn hóa châu Âu dựa trên văn hóa của mỗi nước cụ thể, tuy nhiên điểm chung của các nền văn hóa cụ thể này chính là nền tảng lâu đời từ văn minh Hi Lạp - La Mã cổ đại và những giá trị phổ biến của đạo Cơ đốc. Đối với nước Mỹ, việc xác định có tồn tại hay không một nền văn hóa Mỹ riêng biệt cho đến nay vẫn còn nhiều ý kiến tranh luận. Tuy nhiên, có một điều người ta không thể phủ định được là nước Mỹ đã tồn tại hơn 200 năm như một thực thể độc lập, cường thịnh và ngày nay người ta đang phải nói nhiều hơn đến các "giá trị Mỹ", "dấu ấn Mỹ" trong nhiều phương diện của đời sống thế giới, hay nói cách khác, văn hóa Mỹ đang ngày càng khẳng định không chỉ sự tồn tại mà còn cả sự phát triển mạnh mẽ cũng

như địa vị to lớn của mình. Có thể hiểu văn hóa Mỹ là một nền văn hóa đa dạng (tổng hòa tinh hoa văn hóa nhân loại thông qua các thế hệ người nhập cư), độc đáo (với những sản phẩm không thể xuất hiện ở bất kì nền văn hóa nào) nhưng lại rất dễ hòa đồng (tạo cảm giác thân quen đối với nhiều người, nhiều dân tộc) và rất năng động, linh hoạt (luôn luôn biến đổi để thích nghi và phát triển). Những hiểu biết cơ bản về diện mạo của mỗi nền văn hóa trên đây sẽ giúp chúng ta tiếp cận hiệu quả hơn với vấn đề nghiên cứu và ngược lại, trong khi tìm hiểu sự tiếp xúc, ảnh hưởng văn hóa Âu - Mỹ, chúng ta lại có điều kiện để làm rõ hơn diện mạo riêng, cụ thể của từng nền văn hóa Âu, Mỹ.

1. Ảnh hưởng của văn hóa châu Âu đến Bắc Mỹ

Thuở ban đầu xác lập quan hệ Âu-Mỹ nói chung, quan hệ văn hóa Âu - Mỹ nói riêng, châu Âu dường như đóng vai trò chủ động hơn: chủ động tìm đến và chủ động đặt ảnh hưởng của mình ở Bắc Mỹ. Điều này cũng rất dễ hiểu, bởi theo cách nói quen thuộc, chính người châu Âu đã “tìm ra” châu Mỹ và tìm đến châu Mỹ trước tiên (Mặc dù lịch sử hình thành châu Mỹ không phản ánh như vậy, thực tế là châu Mỹ đã tồn tại từ lâu với những cư dân bản địa của mình). Nói một cách chính xác hơn, người châu Âu có công khai phá, biến đổi và phát triển châu Mỹ (trong đó có Bắc Mỹ) theo hướng ngày càng văn minh hơn. Trong hoàn cảnh nền văn hóa bản địa ở Bắc Mỹ đã hình thành

nhưng còn ở trình độ thấp, những yếu tố văn hóa tiên bộ vượt trội của châu Âu rõ ràng sẽ có những điều kiện hết sức thuận lợi để phát huy tối đa, toàn diện ảnh hưởng của mình. Lúc đầu, ảnh hưởng của văn hóa châu Âu hầu như được xác lập ở Bắc Mỹ chủ yếu thông qua vai trò của người nhập cư đến từ các quốc gia châu Âu. Về sau, khi nước Mỹ đã ra đời, song còn trong giai đoạn non trẻ, chính bản thân các công dân Mỹ đã chủ động đến học tập văn hóa châu Âu, coi đó như là sự tìm về với cội nguồn cảm hứng sáng tạo, xây dựng nền tảng cho văn hóa mới của nước Mỹ. Là một đất nước của những người nhập cư, với chính sách duy trì tính đa dạng của văn hóa Mỹ bằng cách khuyến khích người nhập cư tiếp tục bảo tồn các giá trị văn hóa của quốc gia trước đó của họ, nước Mỹ vẫn là nơi rộng mở đối với làn gió văn hóa châu Âu (Chỉ có điều làn gió này liệu có còn giữ được mức khuynh đảo các làn gió văn hóa khác và thao túng văn hóa Mỹ như thuở ban đầu nữa không?). Nói tóm lại, người châu Âu có rất nhiều điều kiện thuận lợi để du nhập và xác lập ảnh hưởng văn hóa của mình trên đất Mỹ, nhất là trong thuở “ban đầu” của quốc gia này.

Việc xem xét quá trình ảnh hưởng của châu Âu đối với Bắc Mỹ, theo chúng tôi, cần thiết phải đi kèm với việc phân tích thái độ, sự phản ứng của người Mỹ trước sự ảnh hưởng đó. Chính thái độ, sự phản ứng của người Mỹ sẽ tạo thêm điểm nhấn cho khúc

đoạn thăng hay trầm trong tiến trình văn hóa châu Âu tác động tới văn hóa Mỹ.

Quá trình văn hóa châu Âu ảnh hưởng tới văn hóa Mỹ có thể được chia thành ba giai đoạn gắn liền với ba cung bậc phản ứng khác nhau trong tâm tư, thái độ của người Mỹ. Giai đoạn đầu tiên có thể được tính từ lúc Bắc Mỹ đón những người nhập cư đầu tiên (đến từ châu Âu, chủ yếu là người Anh) đến trước nội chiến 1861-1865. Lúc này, người nhập cư châu Âu và các hậu duệ của họ chiếm địa vị thống trị trong đời sống Bắc Mỹ. Họ trở thành công dân Mỹ sau khi nước Mỹ ra đời trong lúc nguồn gốc châu Âu của họ còn chưa bị thời gian làm phai nhạt bao nhiêu. Do vậy, các đặc trưng văn hóa truyền thống của châu Âu hầu như vẫn được bảo tồn khá nguyên vẹn và có sức lan tỏa sâu sắc trong xã hội Mỹ, lẫn át ảnh hưởng của các yếu tố văn hóa bản địa và các yếu tố văn hóa gốc Phi của những người nô lệ. Có thể nói như một số nhà nghiên cứu, văn hóa nước Mỹ lúc này chính là “văn hóa châu Âu di thực” (hiện trạng này cũng diễn ra tương tự ở Canada, bởi Canada cũng được gọi là một “đất nước của người nhập cư” và ngày nay vẫn được xem là có rất nhiều điểm tương đồng về văn hóa với châu Âu). Đối với nhiều người Mỹ, văn hóa châu Âu chính là nguồn gốc, di sản và là nền tảng cơ bản của văn hóa Mỹ. Và giai đoạn đang được xem xét này chính là giai đoạn mà người Mỹ hướng sang châu Âu nhiều nhất, “họ sao chép nghệ thuật châu Âu, họ đi Paris hay Berlin để nghiên

cứu những bậc thầy của dĩ vãng hay học hỏi những kĩ thuật, Mỹ thuật đương thời”². Nhưng sự học tập theo kiểu sao chép ấy đôi khi quá vụng về, phản tác dụng, khiến văn hóa Mỹ không những không đạt được bước phát triển tiến bộ hơn mà còn trở nên lệ thuộc vào văn hóa châu Âu. Theo nhà sử học Jacques Partes, chuyên gia về văn hóa Pháp, giáo sư trường đại học Paris - VII, ở thế kỉ XIX (thậm chí là cuối thế kỷ này), nền văn hóa Mỹ hầu như vẫn chưa hiện diện, “nó chỉ là cái ruột thừa kém cỏi của văn hóa Anh, là cái đuôi của hội họa Pháp...”³. Thậm chí, G.Washington, người đã đi vào huyền thoại anh hùng Mỹ và là bậc “khai quốc công thần” danh tiếng, mặc dù khác biệt về chính trị với nước Anh, song khi thiết kế ngôi nhà riêng của mình ở Mount Vernon, ông cũng không thoát khỏi ảnh hưởng của kiến trúc Anh (xem: Ada Gogova, *European Influences on the American Home and Culture During the 19th and 20th Centuries*, Jackson Middle School, tr.119).

Sự quá lệ thuộc của người Mỹ vào nền văn hóa châu Âu trong giai đoạn này cũng đã nói lên thao túng của văn hóa châu Âu trên đất Mỹ lúc bấy giờ cũng như sự thao túng của người Mỹ trong những bước đi nhằm định hình một nền văn hóa mới cho riêng mình. Nước Mỹ vốn được xem là ra đời từ những ý tưởng mới, cách suy nghĩ mới và nhằm hướng tới việc kiến tạo một lối sống

² Hữu Ngọc. *Hồ sơ văn hóa Mỹ*. Nxb Thế giới. Hà Nội, 2006. Tr.52.

³ Sách đã dẫn. Tr. 213.

mới, thế thì tại sao lại phải chấp nhận là một nền “văn hóa châu Âu di thực”? Nhận thấy tình trạng thiếu thốn “yếu tố Mỹ” trong nền văn hóa quốc gia, một số trí thức Mỹ với tầm nhìn xa trông rộng đã thể hiện một quan điểm chống lại việc rập khuôn văn hóa châu Âu trong cả việc làm và lời nói. Thomas Jefferson (1743-1826), một bậc khai quốc công thần, Tổng thống thứ ba của Mỹ và là tác giả bản “*Tuyên ngôn độc lập Mỹ*”, từ những năm 70 của thế kỉ XVIII đã thể hiện một thái độ ghét cay ghét đắng kiểu kiến trúc các triều đại vua Geogre, bởi ông cho đó là kiểu kiến trúc gắn liền với sự thống trị thuộc địa của nước Anh. Bản thân ông đã dần thay đổi kiểu kiến trúc ngôi nhà riêng của mình từ những năm 70 của thế kỉ XVIII dưới ảnh hưởng của kiến trúc Italia, thậm chí ông còn đặt cho cả khu đất một cái tên Italia: Monticello. Sau Cách mạng Mỹ, Jefferson đến Paris với tư cách đại diện ngoại giao Mỹ và ở đây, ông đã vô cùng thích thú khi chứng kiến những tiến bộ mới nhất về kiến trúc ở Paris cũng như vùng phụ cận. Điều đó đã truyền cảm hứng cho ông sau đó xây dựng lại Monticello với những ảnh hưởng mới từ kiến trúc Pháp. Sau này, ngôi nhà riêng của Jefferson đã trở thành nơi chiêm ngưỡng của nhiều khách du lịch. Chính Jefferson cũng là người thiết lập và thiết kế trường Đại học tổng hợp Virginia và được xem là người đưa phong cách tân cổ điển (Neoclassical Style) vào kiến trúc Hoa Kỳ. Như vậy có thể nói, bên cạnh việc chối bỏ những ảnh hưởng của thực dân Anh, mặc dù vẫn còn chịu ảnh

hưởng của văn hóa Pháp, Italia (về kiến trúc), song Thomas Jefferson đã thể hiện tinh thần tiên phong trong việc học tập một cách tích cực, chọn lọc và có hiệu quả đối với văn hóa châu Âu.

Người tiếp nối Thomas Jefferson ở một mức độ quyết liệt hơn trong tinh thần chống lệ thuộc văn hóa châu Âu là Ralph W. Emerson (1803-1882), triết gia đầu tiên của nước Mỹ đồng thời là nhà thơ, nhà văn có công xây dựng nền văn hóa thực sự Mỹ. Năm 1837, tại trường Đại học Harvard, thông qua bài phát biểu nổi tiếng “*Học giả Mỹ*” (The American Scholar), Emerson đã “*kêu gọi người trí thức Mỹ phải có đầu óc độc lập đối với văn hóa châu Âu và Anh*”. Ông nêu rằng: “*Sự học hỏi kéo dài các nước khác đã chấm dứt. Hàng triệu người quanh ta đang ào ào bước vào cuộc sống, không thể mãi mãi cung cấp cho họ những đề tài cũ trong những mùa gặt nước ngoài*”. Và để có được đầu óc độc lập ấy, Emerson cho rằng người trí thức Mỹ phải có suy nghĩ độc lập, không ngừng trau dồi kiến thức không chỉ trong sách vở mà cả trong cuộc sống. Bài phát biểu này của Emerson về sau thường được biết đến với một cái tên khác là “*Bản Tuyên ngôn độc lập trí thức Mỹ*”. Riêng trong lĩnh vực văn học, Emerson cũng kêu gọi các nhà thơ Mỹ lấy chất liệu thơ ngay trên đất Mỹ.

Tóm lại, chính thái độ của người Mỹ như kiểu của Thomas Jefferson và Emerson đã bước đầu khẳng định phần nào tính độc

lập, riêng biệt của văn hóa Mỹ. Tuy nhiên, sự phản ứng đó trong hoàn cảnh lúc bấy giờ thực chất lại càng thể hiện rõ sức ảnh hưởng quá mạnh mẽ của văn hóa châu Âu trên đất Mỹ. Có thể nói, giai đoạn từ “thuở ban đầu” đến trước nội chiến 1861 -1865 chính là giai đoạn thăng hoa nhất của những ảnh hưởng từ văn hóa châu Âu đến Bắc Mỹ.

Giai đoạn thứ hai từ nội chiến 1861-1865 đến năm 1945 giống như là một khúc trung gian trong hai cung bậc thăng, trầm của những ảnh hưởng văn hóa châu Âu ở Bắc Mỹ. Trong giai đoạn này, người ta được chứng kiến sự phát triển kinh tế ngày càng nhanh chóng cũng như sự gia tăng vị thế của nước Mỹ trên trường quốc tế. Trong nền văn hóa Mỹ, các yếu tố cấu thành khác như: địa lý, văn hóa Mỹ - Phi thể hiện vai trò ngày càng thêm rõ nét. Điều đó dẫn đến hai hệ quả song song đó là: Sự xác lập của một nền văn hóa Mỹ riêng biệt; Và sự suy giảm ảnh hưởng của văn hóa châu Âu ở nước Mỹ. Nếu như ở hai thập kỉ đầu của thế kỉ XX, Pháp và Italia vẫn là hai quốc gia điện ảnh hàng đầu thì từ những năm 30 trở đi, nước Mỹ dần dần chiếm lĩnh ngành điện ảnh và phát huy vai trò ảnh hưởng trở lại. Nền văn hóa đại chúng Mỹ hình thành trên cơ sở tiếp thu chủ nghĩa hiện đại ở châu Âu, ngày càng phát triển sôi động và thể hiện rõ màu sắc Mỹ.

Giai đoạn thứ ba từ sau Đại chiến thế giới thứ Hai đến nay là giai đoạn mà người ta chỉ còn chứng kiến những ảnh hưởng mờ nhạt của văn hóa châu Âu đối với nước Mỹ.

Lúc này, nước Mỹ được xem như “đã trưởng thành”, chính thức bắt tay vào sứ mệnh lãnh đạo thế giới, trong đó có châu Âu. Người Mỹ vẫn trân trọng các giá trị văn hóa châu Âu và xem nó là nền tảng của văn hóa Mỹ. Song lúc này, với vị thế mới và với sự phát triển vượt bậc của nước Mỹ, người Mỹ còn mong muốn khuyếch trương nền văn hóa mới trưởng thành của mình. Những cuộc tranh luận báo chí hàng năm, trong đó báo Mỹ chỉ trích sự sa sút của văn hóa châu Âu, chính là một trong những biểu hiện của thực tế này.

Qua việc tìm hiểu bản chất, quá trình ảnh hưởng của văn hóa châu Âu từ châu Âu đến Bắc Mỹ, người ta cũng có thể rút ra một số nhận xét đáng chú ý. Trước tiên, với vị trí quan trọng ngay từ thuở ban đầu thông qua vai trò khai phá của các đoàn người nhập cư từ châu Âu (như đã phân tích ở giai đoạn một), văn hóa châu Âu đã có một ảnh hưởng khá toàn diện lên đời sống văn hóa Mỹ. Châu Âu mang đến cho nước Mỹ từ các loại nhạc (nhạc cổ điển, nhạc dân gian, một số thể loại rock như Hard Rock, Heavy Metal...), các kiểu kiến trúc khác nhau (tân cổ điển, tân Gothic...) đến các loại hình tín ngưỡng tôn giáo đa dạng, các môn thể thao (tennis, golf, điền kinh, hockey trên băng...), các loại thức ăn (bánh pizza, hamburgers, bia, rượu, sô đa...), thể chế chính phủ và luật pháp (luật dân sự, luật La Mã, hệ thống nghị viện, nền dân chủ...). Thể chế nước Mỹ được xây dựng trên tư tưởng thuyết ánh sáng

và nước Anh. Riêng về thời trang và mỹ phẩm, cho đến nay, người Mỹ vẫn phải “kính cẩn” trước ảnh hưởng của châu Âu. Một đặc điểm tương tự có thể dễ dàng nhận thấy đó là các nước châu Âu có mức độ ảnh hưởng khác nhau đối với văn hóa Mỹ, trong đó nước Anh có một ảnh hưởng hết sức đặc biệt. Điều này chắc hẳn xuất phát từ mối duyên nợ lịch sử thời kì Bắc Mỹ nói chung, nước Mỹ nói riêng còn là thuộc địa của người Anh. Đã có những giai đoạn mà người Anh chiếm tới một nửa số dân ở nước Mỹ và người ta không thể phủ nhận được những dấu ấn, đóng góp to lớn của người Anh về ngôn ngữ, luật pháp, tư tưởng, tín ngưỡng... trong việc cấu thành nên nước Mỹ và văn hóa Mỹ. Quá trình ảnh hưởng của văn hóa châu Âu đối với Mỹ đã phân tích ở trên còn cho thấy rõ nét một sự xoay chiều theo hướng: ảnh hưởng của văn hóa châu Âu đối với nước Mỹ đang giảm dần và xu hướng ngược lại đang tăng lên. Sự suy giảm về ảnh hưởng của văn hóa châu Âu ở nước Mỹ xuất phát từ nhiều nguyên nhân, trong đó quan trọng nhất là sự phát triển ngày càng mạnh mẽ của nước Mỹ trên mọi phương diện kinh tế - chính trị - văn hóa. Vị thế của nước Mỹ cũng quyết định rất nhiều đến thái độ của người Mỹ khi tiếp nhận những ảnh hưởng văn hóa châu Âu. Vị thế này ngày càng gia tăng, người Mỹ sẽ ngày càng mong muốn xác lập và củng cố vững chắc hơn sự độc lập và độc đáo trong nền văn hóa quốc gia, tiếp nhận một cách có chọn lọc và chủ động, tích cực những yếu tố

văn hóa châu Âu. Thậm chí, với sự linh hoạt và khả năng thích nghi nhanh chóng, người Mỹ còn tạo nên được một vòng biến thái văn hóa kì diệu với việc tiếp nhận các yếu tố văn hóa bên ngoài, trong đó có văn hóa châu Âu, sau đó biến đổi, phát triển theo hướng “Mỹ hóa”, thử nghiệm trong môi trường văn hóa đại chúng Mỹ rồi cuối cùng đem “xuất khẩu” ra toàn thế giới.

2. Ảnh hưởng của văn hóa Bắc Mỹ đối với châu Âu

Khi vị thế của nước Mỹ ngày càng gia tăng trên trường quốc tế (cả về kinh tế và chính trị), khi nền văn hóa Mỹ đã được định hình rõ nét hơn thì cũng là lúc nước Mỹ phát huy ảnh hưởng của mình, trong đó có ảnh hưởng về văn hóa ra toàn thế giới nói chung và tới châu Âu nói riêng. Sức hấp dẫn của bản thân nước Mỹ (văn hóa đa dạng; môi trường tự do; hình mẫu của văn minh tư bản), mối quan hệ rộng mở với nước Mỹ đã tạo ra ở các quốc gia châu Âu một nhu cầu tự nhiên và cần thiết là tiếp cận với văn hóa Mỹ. Không giống như châu Âu bắt đầu ảnh hưởng văn hóa của mình ở Bắc Mỹ bằng con đường nhập cư, xâm lấn đất đai, nước Mỹ thực hiện quá trình ảnh hưởng văn hóa của mình lên châu Âu chủ yếu thông qua con đường ngoại giao và buôn bán.

Thuở ban đầu, khi ở giai đoạn đón các đoàn nhập cư ồ ạt từ châu Âu sang khai phá, Bắc Mỹ nói chung, nước Mỹ nói riêng, trong con mắt người châu Âu là một vùng đất mới, tự do, nơi ẩn náu an toàn cho mọi cuộc đàn

áp tôn giáo, chính trị... ở châu Âu; đồng thời cũng là nơi thử nghiệm lí tưởng cho những ước mơ làm giàu. Có lẽ thuật ngữ “*giấc mơ Mỹ*” có nguồn gốc từ những ngày đầu tiên dân nhập cư châu Âu đến Bắc Mỹ.

Cách mạng Mỹ thành công, những chiến sĩ tình nguyện châu Âu trở về cưu lục địa, mang theo lí tưởng tự do tuyệt đẹp từ nước Mỹ. Và người ta đã cho rằng có một vòng quay tư tưởng đã được thiết lập ở đây. Tư tưởng khai sáng của nước Pháp chầm ngòi, soi rọi cho tư tưởng Cách mạng Mỹ và sau đó, tư tưởng Cách mạng Mỹ lại là “hồi chuông cảnh tỉnh” cho cách mạng tư sản châu Âu, trước hết là Cách mạng tư sản Pháp. Có thể nói, từ thuở lập quốc, nước Mỹ đã có ảnh hưởng, tác động ít nhiều sâu sắc đến châu Âu qua một nét văn hóa tư tưởng đó là tư tưởng tự do. Tư tưởng đó khiến cho không ít người châu Âu lúc bấy giờ có những chuyển biến quan trọng trong tâm tư, tình cảm và hành động. Điều đó thể hiện rõ nét nhất ở những đoàn người từ châu Âu ngày càng nhập cư nhiều vào nước Mỹ.

Có người cho rằng văn hóa Mỹ đã bắt đầu ảnh hưởng đến châu Âu từ nội chiến 1861-1865 bởi sự xuất hiện những giá trị văn hóa tinh thần đặc trưng Mỹ. Tuy nhiên, những nghiên cứu cẩn thận với những bằng chứng thuyết phục lại chỉ ra rằng phải đến những năm 30 của thế kỉ XX và nhất là từ sau Đại chiến thế giới thứ Hai thì một nền văn hóa Mỹ mới thực sự định hình, thoát li khỏi ảnh hưởng của văn hóa châu Âu và có

ảnh hưởng tích cực trở lại đối với văn hóa châu Âu. Sự phát triển của điện ảnh Mỹ và nền văn hóa đại chúng Mỹ là những ví dụ rất sinh động. Ở hai thập kỉ đầu tiên của thế kỉ XX, Pháp và Italia là hai nước châu Âu xuất khẩu phim ảnh lớn nhất thế giới. Thế nhưng, chẳng bao lâu sau đó, nước Mỹ, trên cơ sở tiếp thu thành tựu điện ảnh châu Âu, đã phát triển lĩnh vực điện ảnh của mình nhanh chóng đến mức thay thế Pháp và Italia trong xuất khẩu phim ảnh. Các thể hệ đạo diễn giỏi người Mỹ đã dần dần xuất hiện. Hollywood trở thành kinh đô điện ảnh thế giới và hoạt động như một cộng đồng quốc tế. Cho đến nay, phim ảnh Mỹ thống trị thị trường toàn cầu nói chung và châu Âu nói riêng (Theo thống kê một nửa số vé bán ra tại Pháp trong năm 2007 là để đi xem phim Mỹ). Một ví dụ khác về nền văn hóa đại chúng Mỹ, nền văn hóa này (bao gồm cả điện ảnh) được xây dựng, phát triển trên cơ sở chủ nghĩa hiện đại châu Âu đầu thế kỉ XX. Nền văn hóa này nhanh chóng phát triển ở Mỹ và lan rộng ảnh hưởng tới châu Âu cũng như toàn thế giới. Nguyên nhân dẫn đến sự thành công của văn hóa đại chúng trước hết phải kể đến sự hỗ trợ về mặt ngôn ngữ của tiếng Anh - ngôn ngữ quốc tế đã giúp ảnh hưởng của nền văn hóa đậm chất Mỹ này được phổ biến nhanh chóng. (Chính người Pháp cũng từng phải thừa nhận rằng ngôn ngữ của họ - tiếng Pháp - so với tiếng Anh là hạn chế lớn đối với việc phổ biến văn hóa Pháp). Một nguyên nhân quan trọng khác đó là công chúng Mỹ rất đa dạng, vừa tạo nên một thị

trường nội địa to lớn, vừa tạo ra một môi trường thử nghiệm rất hoàn hảo cho nền văn hóa đại chúng Mỹ trước khi được tung ra toàn thế giới. Vì thế, nền văn hóa này có thể dễ dàng tiếp cận và “chiều ý” bất kì ai, dù là một công dân châu Âu khó tính nhất. Sự chuyên nghiệp trong sản xuất, lưu thông của các tập đoàn viễn thông đối với các sản phẩm văn hóa cũng giúp cho nền văn hóa Mỹ có điều kiện phổ biến nhanh, mạnh mẽ. Một nguyên nhân đặc biệt nữa xuất phát chính từ đặc điểm của các sản phẩm văn hóa Mỹ đó là tính cá nhân cao, điều này thể hiện ở chỗ các sản phẩm văn hóa Mỹ (bài hát, bộ phim...) thường có xu hướng đi khai thác mối quan hệ giữa người - người hơn là đưa ra một thông điệp xã hội - chính trị nào. Chính đặc điểm này lại khiến cho văn hóa Mỹ trở nên quen thuộc và dễ tiếp nhận hơn cho bất cứ ai.

Với những mối quan hệ Âu - Mỹ trở nên gắn bó mật thiết sau Đại chiến thế giới thứ Hai (thông qua kế hoạch “*phục hưng châu Âu*”) và được sự thúc đẩy của quá trình toàn cầu hóa, văn hóa Mỹ đã nhanh chóng xác lập ảnh hưởng rộng rãi, sâu sắc trên nhiều phương diện của đời sống các nước châu Âu: từ lối sống, nghệ thuật, giải trí đến khoa học kĩ thuật - công nghệ... Người châu Âu ngày càng say sưa tiếp nhận các loại nhạc Mỹ (Rock&Roll, disco, pop, rap, hip-hop...), kiểu kiến trúc Mỹ (nhà chọc trời được thiết kế với chất liệu thép, kính), các môn thể thao (bóng rổ), các loại thức ăn Mỹ (thức ăn nhanh: Pizza Hut, McDonalds...; đồ uống nhẹ

có ga: Coca Cola, Fanta...; đồ ngũ cốc Kellogg's...), thời trang Mỹ (quần Jean, áo phông...)...

Đối với ảnh hưởng văn hóa từ nước Mỹ, người châu Âu có thái độ phản ứng khá mâu thuẫn: vừa thích thú, gần gũi; vừa lo ngại, chống đối. Nếu như người Mỹ luôn nhìn sang châu Âu để tìm nguồn cội, bản sắc văn hóa của mình thì người châu Âu lại tìm thấy ở người Mỹ, văn hóa Mỹ một cảm giác gần gũi như là một phần của chính bản thân mình. Thêm vào đó, sự trẻ trung, luôn luôn đổi mới của nền văn hóa Mỹ thực sự có một sức hút mạnh mẽ, không cưỡng lại được đối với một châu Âu già cỗi, có vẻ bảo thủ. Bằng kinh nghiệm, truyền thống văn hóa lâu đời; trong cơn lốc toàn cầu hóa, châu Âu nhận thức rõ được sức mạnh bành trướng của văn hóa Mỹ. Chính điều này đã dẫn đến thái độ phản ứng thứ hai của người châu Âu trước ảnh hưởng của văn hóa Mỹ, đó là cảm giác lo ngại và tìm cách chống đối song song với những cố gắng bảo tồn giá trị truyền thống châu Âu. Hiện nay, Liên minh EU đang nỗ lực hoạch định một chính sách văn hóa thống nhất nhằm tăng cường sức mạnh cho châu Âu, chống lại quá trình toàn cầu hóa mà họ cho rằng đó là cái vỏ của quá trình “Mỹ hóa”.

3. Một số nhận xét

Thực tế lịch sử đã chứng minh văn hóa châu Âu chính là một yếu tố cấu thành nên nền văn hóa Mỹ (cùng với yếu tố địa lí Mỹ, và các yếu tố văn hóa phi châu Âu khác: văn hóa Mỹ - Phi, văn hóa châu Á...). Chính

điều này đã tạo nên những thời kì mà văn hóa châu Âu khuynh đảo trên đất Mỹ và ngày nay đó lại là cội nguồn sâu xa giúp văn hóa Mỹ tìm ra cách thâm nhập vào châu Âu. Cái cảm nhận gần gũi về văn hóa giữa người Mỹ và người châu Âu là một sự thật đã được thừa nhận cả từ hai phía.

Trong mối quan hệ về văn hóa với phần còn lại của thế giới, trong đó có châu Âu, nước Mỹ đã thể hiện rõ là nơi “nhập khẩu”, “tiêu thụ”, “xuất khẩu” sản phẩm văn hóa lớn nhất thế giới (các khái niệm mà giáo sư Richard Pells rất ưa dùng trong bài nghiên cứu: *“American Culture Goes Global, or Does It?”*). Với ưu thế là đất nước của những người nhập cư, nước Mỹ đã biết cách xây dựng nên một nền văn hóa đa dạng mà không hề rời rạc, lẻ tẻ. Người Mỹ đã tiếp thu tất cả các yếu tố văn hóa trên thế giới (trong đó có yếu tố văn hóa châu Âu), sau đó “Mỹ hóa” chúng và cuối cùng tạo ra một sản phẩm đặc biệt, có tính toàn cầu để “xuất khẩu” trên toàn thế giới. Điện ảnh, đồ ăn nhanh, công viên giải trí là những ví dụ tiêu biểu mà Richard Pell đưa ra trong bài nghiên cứu: *“Nền văn hóa Mỹ có Mỹ không?”* của mình. Ông đã chỉ ra rằng : *“Rốt cuộc thì người Mỹ không tạo ra đồ ăn nhanh, các công viên giải trí hay phim ảnh. Trước Big Mac đã có cá và khoai tây chiên. Trước Disneyland, đã có Vườn Tivoli ở Copenhagen (mà Walt Disney lấy làm mẫu cho công viên giải trí đầu tiên của ông ở Anaheim, California, mô hình mà sau này đã*

*được tái hiện ở Tokyo và Paris). Còn trong hai thập kỷ đầu tiên của thế kỷ XX, hai nhà xuất khẩu phim ảnh lớn nhất trên thế giới là Pháp và Italia”*⁴. Có thể thấy qua những ví dụ này, người Mỹ thể hiện một phẩm chất hết sức linh hoạt và năng động trong tiếp thu và phát triển văn hóa. Dường như một ý tưởng, một sản phẩm văn hóa dù nhỏ, song nếu trong mắt người Mỹ nó có khả năng đem lại lợi nhuận lớn thì nhất định nó sẽ được phát triển thành một ý tưởng, một sản phẩm “kiểu Mỹ” đồng thời cũng sẽ là “kiểu toàn cầu”. Chính điều này đã giúp cho văn hóa Mỹ có thể len lỏi khắp mọi nơi trên thế giới, dù là ở những ngóc ngách văn hóa kiêu hãnh, bảo thủ nhất của người châu Âu.

Rõ ràng, một thực tế đang diễn ra vô cùng rõ nét đó là ảnh hưởng văn hóa Mỹ ngày nay đang dần lấn át ảnh hưởng văn hóa châu Âu. Mối quan hệ văn hóa Âu - Mỹ dường như đã bị nghiêng hẳn về chiều Mỹ. Điều này có thể được giải thích bởi sức mạnh kinh tế - vật chất vượt trội của nước Mỹ và sức hấp dẫn từ một nền văn hóa Mỹ đa dạng, mang tính đại chúng, được cộng hưởng bởi nhiều yếu tố văn hóa phi châu Âu, và luôn luôn năng động, đổi mới. Văn hóa châu Âu dường như trở nên “già cỗi”, bị đóng khung nhiều hơn trong tính cộng đồng. Và quả thật, văn hóa châu Âu thực sự đang

4

http://vietnamese.vietnam.usembassy.gov/doc/cj0206_ji.html

đứng trước nhiều thách thức. Tạp chí Time số ra ngày 3/12/2007 cho biết trong khoảng 500 đầu sách mà Pháp xuất bản năm 2007, chỉ vài cuốn là thu hút được dư luận toàn thế giới. Hơn nữa, Pháp không có tên trong danh sách 10 trung tâm văn hóa nổi tiếng nhất thế giới do tạp chí Forbes bình chọn năm 2007, trong khi Mỹ chiếm tới 4/10...⁵ Những thông kê của tạp chí Time dành cho nước Pháp phải chăng cũng có thể là hiện trạng chung cho toàn châu Âu? Làm thế nào để chính sách văn hóa của Liên minh Châu Âu vừa có thể củng cố bản sắc văn hóa mỗi quốc gia châu Âu, vừa tạo nên được sức mạnh cần thiết để chống chọi lại quá trình toàn cầu hóa hay Mỹ hóa?... Làm thế nào để bảo vệ sự thuần khiết của văn hóa châu Âu nhưng vẫn phải sống chung được với một thế giới đa dạng, phải đối mặt với những ảnh hưởng văn hóa to lớn từ nước Mỹ, phải giải quyết tình trạng người nhập cư từ các nền văn hóa Hồi giáo vào châu Âu đang ngày càng gia tăng?

Trong khi châu Âu đang buồn lòng vì sự suy giảm về ảnh hưởng văn hóa của mình trên toàn cầu thì người Mỹ dù đứng trên thế “thượng phong” vẫn đôi lúc không thoát khỏi mặc cảm thua thiệt với châu Âu. Rõ ràng, so sánh về bề dày lịch sử - văn hóa, nước Mỹ không thể nào sánh kịp với châu Âu. Và mặc dù tự coi các giá trị văn hóa thế giới đều có thể là di sản của nền văn hóa Mỹ đa dạng, song người Mỹ vẫn không khỏi

thán phục và ganh tị khi ngắm nhìn các tòa lâu đài cổ kính và các tác phẩm nghệ thuật tinh tế của châu Âu. Không ít người châu Âu trong các cuộc luận chiến văn hóa với người Mỹ đã đánh giá nền văn hóa châu Âu là nền văn hóa tinh túy, có thứ hạng cao còn nền văn hóa Mỹ chỉ là nền văn hóa đại chúng, bình dân. Thực tế, sự đánh giá này không có nghĩa lí gì nhiều trong cuộc sống hiện đại song có lẽ nào người Mỹ không thâm đau nỗi đau của anh nhà giàu mới phát luôn bị coi là trọc phú vì không có dòng dõi quý tộc lâu đời?

Như vậy, có thể nói rằng những tiếp xúc và ảnh hưởng giữa châu Âu và Bắc Mỹ (mà ở đây chúng tôi tập trung nghiên cứu chủ yếu Tây Âu và nước Mỹ) từ trước đến nay thực sự đúng là “duyên” và “nợ”. Mặc dù không quên, không dứt được những mối “duyên tình” sâu xa, nhưng cả người Mỹ và người châu Âu đều mong muốn và cố gắng xác lập những ảnh hưởng văn hóa của mình lên đối phương nhằm thể hiện một sự vượt trội hơn.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Nguyễn Thái Yên Hương. *Liên bang Mỹ: Đặc điểm xã hội văn hóa*. Viện Văn hóa và Nxb Văn hóa thông tin. Hà Nội, 2005.
2. Hữu Ngọc. *Hồ sơ văn hóa Mỹ*. Nxb Thế giới. Hà Nội, 2006.
3. Jean- Pierre Fichou. *Văn minh Hoa Kỳ*. Nxb Thế giới. Hà Nội, 1998.

⁵ <http://antg.cand.com.vn/vi-VN/ktvkh/2008/1/65171.cand>